

SŁAWOMIR SZTAJER

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Pracownia Religioznawstwa i Badań Porównawczych

e-mail: sztajers@amu.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-8975-2994>

DOI: 10.34813/ptr4.2023.4

Globalny sukces mormonizmu i jego uwarunkowania

The global success of Mormonism and its determinants

Abstract. Mormonism is a relatively new religion that has achieved remarkable success on a global scale. According to numerous researchers, there is a potential for it to become a world religion in the future. In this paper, I will focus on the specific characteristics of Mormonism, particularly The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints, that have contributed to its global success. This success can be measured by the rapid and steady growth of its followers. I argue that this success is a result of the rare ability of Mormonism to maintain a dynamic balance between assimilation and the preservation of one's cultural and religious identity. The Mormon religious doctrines, practices, and the way the church operates, both in its country of origin and globally, allow it to quickly adapt to a changing world while also maintaining a moderate tension towards the socio-cultural environment. Some examples of these characteristics include continuous revelation, unique beliefs, the coexistence of explicit and implicit beliefs and practices, a specific language used for missionary activities, and efficient utilization of globalization processes. These factors together enable Mormons to successfully balance between assimilation and preservation.

Keywords: Mormonism, Latter-day Saints, modernization, globalization, adaptation

Współczesny mormonizm należy do tych nowych wyznań religijnych, które funkcjonują w skali globalnej oraz cechują się wysoką dynamiką wzrostu, a także skutecznie opierają się procesom sekularyzacji. Określana terminem „mormonizm” grupa kościołów nie tylko z powodzeniem rozprzestrzeniła się w dziesiątkach państw świata, ale także stosuje różne strategie adaptacji do warunków nowoczesności. Każdy z głównych kościołów mormońskich wypracował odmienne strategie funkcjonowania w modernizujących się społeczeństwach, ale nie wszystkie kościoły odniosły taki sam sukces mierzony tempem wzrostu liczby wyznawców. Przyglądając się różnym strategiom adaptacji ruchów religijnych oraz narzędziom przez nie wykorzystywanym do pozyskiwania wyznawców, można zbadać je pod kątem skuteczności zastosowania tych strategii i narzędzi w zmieniającym się świecie. Wnioski płynące ze studiowania tych ruchów religijnych, które odniosły mierzalny sukces i których wzrost dokonuje się wbrew trendom rozwojowym obserwowanym w szerszym otoczeniu społeczno-kulturowym, mogą stanowić dobry punkt wyjścia do badań nad dynamiką ruchów religijnych w warunkach modernizacji i globalizacji.

Globalny sukces mormonizmu jest tutaj rozumiany jako stały i relatywnie szybki wzrost liczby wyznawców, obejmujący wspólnoty rozproszone na całym świecie. W 2022 r. szacowana liczba mormonów na świecie przekroczyła 17 milionów (Facts and Statistics, 2022)¹. Nie jest to wprawdzie liczba imponująca, jeśli ją porównać z liczbą wyznawców wielkich religii światowych, ale należy pamiętać, że ruch mormoński powstał w 1830 r. Tempo wzrostu liczby wyznawców wskazuje, że mamy do czynienia z jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się nowych religii. W ciągu niemal dwóch stuleci Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich rósł w stałym, ale szybkim tempie. Ponadto Kościół zdołał zachować swoją religijną i kulturową tożsamość, utrzymać podwyższone napięcie wobec otoczenia społecznego, a zarazem – jak miało to miejsce w Stanach Zjednoczonych – wpasować się w krajobraz religijny.

Zjawisko mormonizmu jest od kilku dekad żywo dyskutowane w środowisku badaczy społecznych, zwłaszcza amerykańskich. Ze względu na swoją specyfikę doktrynalną, praktyczną i organizacyjną mormonizm wzbudza zainteresowanie zarówno laików, jak i profesjonalistów, którzy zwykli w nim upatrywać religii dobrze radzącej sobie w warunkach modernizacji i globalizacji. Z uwagi na to mormonizm stał się przedmiotem wielu analiz naukowych. Rodney Stark z badań nad mormonizmem uczynił punkt wyjścia

¹ Należy zachować sceptycyzm wobec tego oszacowania podawanego przez władze Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich. Istnieją uzasadnione podejrzenia, że dane te są zawyżone (McDannell, 2020, s. 24).

do stworzenia modelu takiego nowego ruchu religijnego, który ma szansę odnieść sukces (Stark, 1996; 2005). Zauważa on, że religie, które odniosły sukces, stanowią jedynie niewielką część ruchów religijnych, które zdołały przetrwać. Aby poznać mechanizmy rozwoju ruchów religijnych, powinniśmy badać te z nich, które dobrze sobie radzą w zmieniającym się środowisku społecznym. Zdaniem Starka do takich właśnie ruchów należy mormonizm, a tempo i sposób upowszechniania się Kościoła Jezusa Chrystusa przypomina rozwój chrześcijaństwa w dwóch pierwszych stuleciach. Armand L. Mauss z kolei upatruje źródeł sukcesu mormonizmu w jego specyficznej relacji z otoczeniem społecznym, w tym jego skłonności do utrzymywania pewnego dystansu i napięcia wobec środowiska społecznego (Mauss, 1994). Inni badacze podkreślają wyjątkowość mormonizmu, która miała przyczynić się do sukcesu odniesionego nie tylko w Ameryce, ale także na świecie. Terry L. Givens argumentuje, że mormoni zdołali zbudować silną tożsamość, która z dużym prawdopodobieństwem uczyni z nich pierwszą od czasów islamu nową religię światową (Givens 2007, s. xiii). Radykalna teologia, historia prześladowań, oddzielenie od religii głównego nurtu, odrębne praktyki religijne, wysokie wymagania stawiane wyznawcom oraz ich skłonność do poświęceń to tylko niektóre cechy decydujące o odrębności, a zarazem sukcesie mormonów. Wskazuje się ponadto, że mormoni w większym stopniu niż jakakolwiek inna nowa religia na kontynencie amerykańskim wytworzyli tożsamość zbliżoną do tożsamości etnicznej (O'Dea, 1957, s. 116).

Przedmiotem niniejszego artykułu nie jest historia mormonów, ich doktryna, rytuał i organizacja. Zagadnieniom tym poświęcono już wiele uwagi w licznych opracowaniach. Przedmiotem zainteresowania są natomiast społeczne uwarunkowania sukcesu mormonizmu, zwłaszcza jego głównego odłamu – Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich. Celem jest natomiast wyodrębnienie tych cech mormonizmu, które pozwoliły mu w ciągu niecałych dwóch stuleci rozprzestrzenić się w większości państw świata i jednocześnie utrzymać wysoką dynamikę reprodukcji i konwersji. Odwołując się do badań nad mormonizmem, można postawić tezę, że globalny sukces mormonizmu jest wynikiem rzadko spotykanej zdolności ruchu religijnego do zachowania dynamicznej równowagi między asymilacją a utrzymywaniem odrębnej tożsamości kulturowej (religijnej). Za Starkiem i Maussem przyjmuję, że wyższe prawdopodobieństwo przetrwania i sukcesu mają te ruchy religijne, które utrzymują umiarkowane napięcie względem otoczenia społecznego, dostosowując je do zmieniającego się świata. Równowaga, o której mowa, jest dynamiczna, ponieważ w zmieniającym się świecie konieczne jest ciągle balansowanie między asymilacją a odrębnością. Jest to strategia, która bazuje na wyrafinowanych technikach modyfikowania religijnych przekazów i prak-

tyk pod wpływem zewnętrznych nacisków i zmieniającego się otoczenia. Taki model ewolucji ruchów religijnych dalece wykracza poza klasyczne koncepcje prezentowane m.in. przez Maxa Webera i Ernsta Troeltscha, którzy wskazywali na jednokierunkową ewolucję ruchów religijnych od sekt do kościołów. Ewolucja taka miała polegać na ciągłym redukowaniu napięcia, adaptacji, rutynizacji charyzmy itp. Przykład ruchu mormońskiego pokazuje, że możliwy jest inny rozwój ruchu religijnego, tylko częściowo wpisujący się model stałego redukowania napięcia względem otoczenia społecznego.

Mormonizm nie jest zjawiskiem jednolitym. Nazwą tą określa się wiele kościołów odwołujących się do objawienia Josepha Smitha, ale podążających różnymi drogami. Najliczniejszym i w najwyższym stopniu zorganizowanym kościołem jest Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich, mający siedzibę w Salt Lake City. Choć w Stanach Zjednoczonych mieszka ponad 6 milionów jego wyznawców, to obecnie większość wyznawców mieszka poza USA. Jeśli wierzyć danym publikowanym przez władze Kościoła, liczba wyznawców Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich na świecie przekroczyła w 2022 r. 17 milionów (Facts and Statistics, 2022). Drugim pod względem liczby wyznawców Kościołem mormońskim jest Społeczność Chrystusa, wcześniej znana pod nazwą Zreorganizowanego Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich. Kościół ten pod wieloma względami wpisuje się w chrześcijaństwo amerykańskie głównego nurtu. Liczba wyznawców szacowana jest na ok. 250 tysięcy (The Pluralism Project, 2020). Spośród wielu odłamów ruchu mormońskiego warto wymienić także Fundamentalistyczny Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich, który oficjalnie powstał w XX wieku, ale nawiązuje do kontrowersyjnych praktyk, takich jak poligamia, rozpowszechnionych w ruchu mormońskim w XIX wieku. Fundamentalisci prawdopodobnie nie przekraczają liczby 10 tysięcy członków, jednak ze względu na kontynuowanie praktyk poligamicznych przez niektórych z nich są rozpoznawalni dzięki doniesieniom medialnym.

Za początek mormonizmu można uznać opublikowanie przez Josepha Smitha *Księgi Mormona* w 1930 r. (Księga Mormona, 1981). Powstanie księgi było poprzedzone wizjami, jakie Smith miał otrzymywać już, mając kilkanaście lat. Księga Mormona miała być utraconą starożytną księgą, zawierającą pisma proroka Mormona oraz napisaną przez Izraelitów, którzy w starotestamentowych czasach mieli przepłynąć Atlantyk i osiedlić się w Ameryce (Davies, 2003, s. 50). Księga zawiera także nauki Jezusa, który po zmartwychwstaniu złożył wizytę amerykańskim osadnikom. Samo powstanie Księgi jest dość tajemnicze: Smithowi objawia się Anioł Moroni (syn Mormona), który wskazuje mu miejsce ukrycia złotych tablic, na których został wyryty tekst Księgi Mormona w języku „zreformowanym staroegipskim” (Givens i Hauglid, 2019,

s. 116). Angielska wersja Księgi miała powstać w wyniku dyktowania przez Smitha tekstu przetłumaczonego w magiczny sposób, m.in. za pomocą Urim i Tummim – dwóch znalezionych przez niego kamieni. Interesujące jest to, że w czasie komponowania Księgi Smith był osobą ledwie piśmienną, zwyczajnym farmerem zamieszkującym północną część stanu New York. W „przekładzie” korzystał z pomocy osób trzecich.

Również w 1930 r. powstała niewielka wspólnota, obejmująca przede wszystkim najbliższą rodzinę Smitha, dalszych krewnych oraz przyjaciół. Wyznawcy określali siebie Świętymi w Dniach Ostatnich. Świętymi – ponieważ uważali się za uwolnionych przez Boga od grzechu i powołanych do życia w świętości. Dni Ostatnich – ponieważ podobnie jak wielu chrześcijan w tamtych czasach wierzyli w rychłe powtórne przyjście Chrystusa, a ponadto uważali swój ruch religijny za ostatnie współczesne odnowienie religii założonej przez Jezusa. Dzieje mormonizmu w XIX wieku naznaczone były prześladowaniami (ze strony protestanckiej większości). Smith zginął w więzieniu zaatakowanym przez tłum, który chciał się rozprawić z członkami wspólnoty. Jeszcze za życia Smitha mormoni musieli wielokrotnie zmieniać swoje siedziby w poszukiwaniu nowego Syjonu. Początkowo było nim Kirkland w stanie Ohio oraz Independence w stanie Missouri, potem Nauvoo, niewielkie miasto w stanie Illinois. Z czasem głównymi centrami mormonów stały się Salt Lake City w stanie Utah, będące główną siedzibą Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich, oraz Independence, w którym siedzibę ma Kościół zreorganizowany, obecnie Społeczność Chrystusa.

Mormoni szybko zaczęli prowadzić intensywną działalność misyjną na innych kontynentach, zwłaszcza w Europie, skąd wielu nawróconych przybyło do Ameryki. W pierwszych dziesięcioleciach działania ruchu misjonarze mormońscy docierali również do odległych zakątków globu, m.in. do Chin, Indii, Palestyny, Australii, Chile i Południowej Afryki. Przekonaniu o konieczności nawracania innych ludów towarzyszyła wiara w bliski koniec świata oraz pragnienie ocalenia jak największej liczby ludzi przed zagładą. W tym celu planowano zgromadzić nawróconych w jednym miejscu, określanym jako Syjon lub Nowe Jeruzalem. Jak zauważa Colleen McDannell, „budowa Syjonu wymagała nawrócenia świata” (McDannell, 2020, s. 6). Początkowo wielu nawróconych przybywało do Ameryki i osiedlało się wśród współwyznawców, z czasem jednak działalność misyjna zyskała taki zasięg, że imigracja do USA nie była już możliwa, w związku z czym wspólnoty mormońskie rozwijały się poza granicami kraju. Obecną skalę globalnej działalności misyjnej oddaje liczba aktywnych misjonarzy, która przekracza 60 tysięcy osób.

W ostatnich dwóch stuleciach doktryna mormonów ewoluowała i nadal podlega drobnym zmianom. Po opublikowaniu Księgi Mormona Smith

doświadczył wielu nowych wizji, które miały wpływ na zredagowanie książki zatytułowanej *Nauki i Przymierza*. Ponieważ zgodnie z wierzeniami mormonów objawienia nie ustały wraz ze śmiercią Smitha, możliwa jest dalsza modyfikacja doktryny na podstawie nowych objawień. Współcześni liderzy Kościoła również otrzymują przekazy od Boga, choć ich konsekwencją nie jest radykalna zmiana doktryny. W dalszej części pokazane zostanie, w jaki sposób doktryna ciągłego objawienia stanowi narzędzie adaptacji wierzeń mormonów do zmieniającego się świata.

Mormonizm jest wyznaniem chrześcijańskim. Mormoni uważają siebie za prawdziwych chrześcijan, odrzucających wypaczenia i zawracających chrześcijaństwo na właściwą drogę. Często nie są jednak postrzegani jako chrześcijanie – tylko połowa obywateli amerykańskich określiłaby kościoły mormońskie mianem chrześcijańskich. Takie publiczne postrzeganie mormonizmu jest prawdopodobnie wynikiem działalności innych kościołów chrześcijańskich głównego nurtu, głównie ewangelikalnych, które zdecydowanie odmawiały mormonom udziału w tradycji chrześcijańskiej (Duffy i Howlett, 2017, s. 24). W istocie doktryna mormonów w wielu punktach odbiega od doktryn głównych wyznań chrześcijańskich. W porównaniu z innymi wyznaniem mormoni przypisują dużą rolę tradycji judaizmu, mają też właściwe tylko sobie wierzenia i praktyki. Od początku byli świadomi swojej odrębności, a nawet postrzegania swojej doktryny i praktyk jako „dziwacznych” przez przedstawicieli innych wyznań chrześcijańskich (Fluhman, 2012, s. 1). Warto jednak dodać, że w ostatnich dekadach nastawienie Amerykanów do mormonów zmieniało się pod wpływem różnych wydarzeń, które uczyniły mormonizm przedmiotem zainteresowania amerykańskiej opinii publicznej (Haws, 2013).

Odmienność przekonań i praktyk mormonów na tle wierzeń większości chrześcijańskich kościołów i ruchów religijnych jest jednym z czynników utrwalających odrębną tożsamość mormonizmu i pozwalających utrzymywać umiarkowane napięcie względem otoczenia społecznego, kulturowego, a przede wszystkim religijnego. Napięcie to jest szczególnie widoczne w społeczeństwach, w których kościoły chrześcijańskie – katolickie i protestanckie – stanowią większość. Mormoni reinterpretują główne wierzenia chrześcijańskie i dodają nowe elementy wierzeniowe. Z zewnątrz przekonania te postrzegane są nie tylko jako odmienne, ale także „dziwaczne”. To samo dotyczy niektórych praktyk religijnych, wywołujących zarówno zdziwienie, jak i negatywne reakcje wśród przedstawicieli innych wyznań chrześcijańskich i niechrześcijańskich. Ta cecha mormonizmu przysporzyła jego wyznawcom wielu problemów już w XIX-wiecznej, pluralistycznej i stosunkowo tolerancyjnej pod względem religijnym Ameryce. Od samego początku mormoni byli prześladowani. Współcześnie mormoni głównego wyznania są wprawdzie zintegrowani

z amerykańskim społeczeństwem, ale ich wierzenia sprawiają, że nie są pozytywnie postrzegani przez otoczenie. Przykładowo sondaż przeprowadzony przez Pew Research Center w 2022 r. wskazuje, że mormoni w Ameryce cieszą się przychylną opinią tylko 15% dorosłych, 25% jest wobec nich nieprzychylnych, zaś ponad połowa jest obojętna lub nie ma wystarczającej wiedzy, by sformułować ocenę (Tevington, 2023). Oznacza to, że mormoni w USA cieszą się mniejszą przychylnością niż ateści. Poza wierzeniami i praktykami odróżniającymi mormonów od głównych kościołów chrześcijańskich, znaczną rolę odgrywają wierzenia i praktyki wywołujące negatywną reakcję wśród wyznawców religii pozachrześcijańskich, a także praktyki, które są niezgodne z normami respektowanymi w większości społeczeństw, w których działają mormoni.

Do praktyk, które w przeszłości wzbudzały największe kontrowersje w Stanach Zjednoczonych, należała poligamia. Z przyczyn głównie politycznych i pod naciskiem rządu federalnego Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich porzucił praktyki poligamiczne, ale niektórzy członkowie odłamu konserwatywnego nadal je stosują. Mowa tutaj o wyznawcach Fundamentalistycznego Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich, żyjących na obrzeżach społeczeństwa amerykańskiego i uzasadniających poligamię ciągłością tradycji wywodzącej się od wielożeństwa praktykowanego przez Josepha Smitha (Foster i Watson, 2019).

Drugą praktyką, która wzbudza kontrowersje nie tylko wśród chrześcijan, ale także wśród wyznawców innych religii, jest chrzest zmarłych. Mormoni wierzą, że aby osiągnąć zbawienie, człowiek musi zostać ochrzczony przez odpowiedni autorytet, ten zaś został utracony w chrześcijaństwie i odzyskany przez Smitha dzięki objawieniu. Aby dać szansę na zbawienie także nieżyjącym już osobom, mormoni przyjmują chrzest niejako w ich imieniu. Nie jest to chrzest „na siłę”, ponieważ wierzy się, że osoba zmarła ma możliwość przyjęcia lub odrzucenia chrztu. Identyfikacji zmarłych służy rozbudowana baza genealogiczna zarządzana przez FamilySearch i należąca do największych tego rodzaju baz.

Przekonania religijne mormonów, zwłaszcza ich koncepcja Boga, mają źródło w tradycji chrześcijańskiej, a jednocześnie w wielu punktach odbiegają od doktryn głoszonych przez dominujące kościoły chrześcijańskie. Mormoni odrzucają dogmat trynitarny, wierząc, że osoby Trójcy Świętej nie są jednym Bogiem, lecz odrębnymi istotami. W związku z tym Smith zwykł mówić o bogach zamiast o jednym Bogu (Duffy i Howlett, 2017, s. 41). Co więcej, Bóg mormonów bywa rozumiany jako istota cielesna, choć nieśmiertelna. Dla mormonów głównego nurtu Bóg jest dosłownie istotą cielesną płci męskiej. Nie tylko przypomina człowieka, ale w istocie jest wywyższonym człowiekiem.

Wiąże się z to z wierzeniem, że istoty ludzkie mogą aspirować do boskości, ponieważ nie są istotami innego rodzaju niż bogowie. Wiara w przeobóstwienie, uzyskanie przez człowieka boskiej natury, jest związana z wiarą w preegzystencję istot ludzkich, które przed życiem na ziemi odwiecznie bytowały w bliskości Boga (Givens i Hauglid, 2019, s. 52). Zgodnie z doktryną mormonów nie tylko życie jednostek, ale także rodzin kontynuowane jest w zaświatach. Tak zwane małżeństwa wieczne, zawierane w życiu doczesnym, trwają w zaświatach. Również więź między rodzicami a dziećmi zostaje przypieczętowana na wieczność.

Utrzymywaniu napięcia między Kościołem a otoczeniem społecznym służy wyznaczanie i podtrzymywanie granic, pozwalające odróżnić wyznawców od osób, które nimi nie są. Zdaniem Givensa „tożsamość organizacyjna zakłada granice, linie demarkacyjne oraz kryteria, zgodnie z którymi uzyskiwane i zachowywane jest członkostwo” (Givens, 2017, s. 295). Oznacza to, że wierni nieprzestrzegający obowiązujących norm mogą zostać ekskomunikowani. Istotną rolę w wyznaczaniu granic odgrywa stawianie wielu wymogów członkom wspólnoty, takich jak życie w czystości i ograniczenie współżycia do małżeństwa, niekorzystanie z używek (alkohol, tytoń, kawa) czy płacenie dziesięciny na rzecz Kościoła. W praktyce mormoński styl życia wiąże się z przestrzeganiem norm, które są bardziej restrykcyjne niż w innych kościołach chrześcijańskich.

W konsekwencji, pomimo zmiany nastawienia zewnętrznego środowiska społecznego, wciąż utrzymuje się podwyższone napięcie między społecznością mormonów a otoczeniem, co wynika z ich odmiennego stylu życia oraz wierzeń i praktyk. Może to stanowić swoistą strategię ruchu religijnego, pozwalającą utrzymać wysoką mobilizację i integrację wewnętrzną, a także sprzyjać pozyskiwaniu nowych wyznawców. Na pierwszy rzut oka może się wydawać, że wysokie koszty związane z byciem wyznawcą i dotyczące (1) akceptacji przekonań religijnych postrzeganych przez otoczenie jako „dziwaczne”, (2) przestrzegania wymagających norm (moralnych, obyczajowych, zwyczajowych), (3) angażowania się w mormońskie rytuały i przede wszystkim (4) działalności społecznej na rzecz Kościoła mają efekt odstraszaający potencjalnych wyznawców i utrudniają ich pozyskiwanie. Paradoksalnie skutkiem podwyższonych kosztów i ograniczeń jest wzrost zaangażowania w życie wspólnoty i jej atrakcyjność dla potencjalnych konwertytów. Wysokie koszty partycypacji sygnalizują wiarygodność i rozwiązują szereg dylematów społecznych związanych z uczestnictwem.

Zgodnie z teorią kosztownej sygnalizacji, bazującej na teorii gier i biologii ewolucyjnej, funkcją podejmowania kosztownych działań jest sygnalizowanie zaangażowania w życie wspólnoty religijnej, co z kolei pozwala na eliminację „gapowiczów” – osób, które czerpią korzyści z bycia członkiem wspólnoty, ale nie są skłonne do ponoszenia kosztów na jej rzecz (Bulbulia i Sosis, 2011; Irons,

2001). Mówiąc w uproszczeniu, jednostce będącej członkiem wspólnoty religijnej nie opłaca się udawanie zaangażowania dla uzyskania korzyści płynących z członkostwa, ponieważ koszty zaangażowania przewyższają korzyści. Bycie mormonem jest wymagające, ale właśnie dzięki temu przekaz Kościoła jest wysoce wiarygodny w oczach wyznawców oraz potencjalnych konwertytów.

Mormonizm cechuje się niezwykle zdolnością adaptacji do zmieniającego się otoczenia kulturowego, przy zachowaniu własnej odrębności. Charakterystyczne są zmiany języka religijnego, pozwalające elastycznie dopasowywać się do wymogów narzucanych przez protestancką większość. Na przykład, w ostatnich dekadach XX wieku, kiedy prasa protestancka krytykowała mormonów za odejście od chrześcijaństwa, mormoni wprowadzili do swego języka szereg innowacji mających na celu zredukowanie różnic doktrynalnych z kościołami protestanckimi. Jedną z innowacji umożliwiających adaptację w aspekcie doktrynalnym jest idea ciągłego objawienia – przywódcy otrzymują objawienia, na podstawie których możliwa jest zmiana kursu doktrynalnego. Dzięki temu Kościół może relatywnie łatwo i szybko dostosować się do normatywnych wymogów społeczeństwa amerykańskiego, np. rezygnując z wielożeństwa czy wprowadzając zakaz wyświęcania na kapłanów osób czarnoskórych. Obecnie objawienia są znacznie rzadsze, co wynika m.in. z przekonania liderów o optymalnym dostosowaniu doktryny Kościoła do warunków nowoczesności.

Kolejną innowacją ułatwiającą adaptację jest posiadanie wierzeń i praktyk jawnych i niejawnych, które mogą być wyznawane i stosowane bez wiedzy opinii publicznej. Przesuwanie granic między tym, co jawne, a tym, co niejawne, pozwala na zmianę publicznego wizerunku Kościoła i regulowanie napięcia z otoczeniem społecznym. Można podać sporo przykładów dotyczących praktyk religijnych, norm obyczajowych i zasad, na których oparte jest funkcjonowanie Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich. Pierwszy dotyczy praktyk religijnych. W kościele tym istnieje podział na obrzędy niejawne, przeznaczone tylko dla wyznawców, oraz praktyki jawne, dostępne zasadniczo dla każdego. Obrzędy odbywające się w świątyni niedostępne dla osób z zewnątrz to np. chrzest zmarłych czy małżeństwa wieczne. Niektóre z tych obrzędów, jak chrzest zmarłych, budzą kontrowersje wśród osób niebędących członkami Kościoła. Jednocześnie istnieją praktyki otwarte, w których mogą brać udział osoby niebędące mormonami (np. nabożeństwa, podczas których śpiewa się pieśni religijne czy słucha muzyki organowej). Drugi przykład dotyczy kształtowania wizerunku publicznego Kościoła: widziany oczyma osoby z zewnątrz, np. turysty, niemormońskiego mieszkańca, jawi się jako instytucja otwarta. Na obszarach o znacznym odsetku wyznawców mormońskich Kościół prowadzi wiele instytucji – muzeów, filharmonii, klubów sportowych, instytucji genealogicznych, bibliotek, uczelni etc. Obiekty

znajdujące się w posiadaniu Kościoła są otwarte dla publiczności – na każdym widnieje napis „Goście mile widziani”, wstęp do nich jest bezpłatny, zawsze można liczyć na asystę licznej obsługi, która nie tylko odpowie na pytania, ale także oprowadzi po budynku. Jawne są jednak tylko niektóre obszary działalności Kościoła, zaś tym, co jest prezentowane publicznie, można manipulować tak, by wpływać na wizerunek publiczny Kościoła. Trzeci przykład podziału na praktyki jawne i niejawne wiąże się z zakrojoną na dużą skalę i sprofesjonalizowaną działalnością misyjną. Misjonarze to zwykle młodzi ludzie dobrze przygotowani do pełnienia swojej roli i dbający o odpowiednią autoprezentację. Działalność misyjną poprzedzają niejawne szkolenia, w trakcie których przyszli misjonarze uczą się technik wywierania wpływu i budowania relacji. Materiały szkoleniowe nie są publicznie dostępne, ale częściowy dostęp do nich jest możliwy dzięki działalności Truth & Transparency Foundation, organizacji non-profit monitorującej instytucje religijne.

Obraz globalnego sukcesu mormonizmu nie byłby pełny bez uwzględnienia czynnika demograficznego, który odgrywa istotną rolę we wzroście liczby wyznawców. Mormoni częściej i wcześniej niż wyznawcy innych religii wchodzi w związki małżeńskie i mają przeciętnie znacznie więcej dzieci. 66% dorosłych mormonów pozostawało w związku małżeńskim w 2014 r., znacznie więcej niż średnia dla USA (48%) i więcej niż średnia dla amerykańskich chrześcijan (52%). Większość z nich (82%) to małżeństwa, w których małżonkowie są mormonami (Lipka, 2015). Mormoni mieli średnio więcej dzieci niż wyznawcy innych religii – w przedziale wiekowym 40–59 lat mieli średnio 3,4 dzieci, podczas gdy średnia dla USA wynosiła 2,1, dla amerykańskich chrześcijan – 2,2, a dla niezrzeszonych – 1,7. Obserwuje się wprawdzie trend spadkowy, ale współczynnik dzietności mormonów nadal utrzymuje się na znacznie wyższym poziomie niż wśród wyznawców innych religii. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest wiele, a do najważniejszych można zaliczyć nadanie wartościom rodzinnym wysokiej rangi w hierarchii wartości, podtrzymywanie tradycyjnego podziału ról płciowych, zgodnie z którym mężczyzna zajmuje się głównie pracą i utrzymaniem rodziny, kobieta zaś pozostaje w domu i opiekuje się dziećmi, unikanie antykoncepcji pomimo braku zakazu ze strony Kościoła, a także uwarunkowania doktrynalne, takie jak przywołana wyżej idea wiecznego małżeństwa i wiecznej rodziny.

Zdaniem Starka kluczową rolę w pozyskiwaniu nowych wyznawców odgrywa nie tyle działalność misyjna prowadzona przez młodych mormonów na całym świecie, ile rozbudowane sieci społeczne oparte na więziach rodzinnych, przyjacielskich czy sąsiedzkich (Stark, 2005, s. 58). Wspólnoty są oparte na relatywnie silnych więziach. Mormoni tworzą sieci usług społecznych obejmujących drużyny sportowe, skauting, muzea, ofertę rozrywkową dla

nastolatków (tańce), singli, małżeństw, osób owdowiałych, zapewniają opiekę nad chorymi w domach i szpitalach oraz opiekę nad dziećmi i osobami starszymi itp. Ponadto prowadzą formację religijną młodych mormonów poprzez system seminariów. Spotkania zwykle odbywają się w godzinach porannych, przed szkołą. Tworzenie mormońskich sieci społecznych nie oznacza izolacji od otoczenia – są to sieci otwarte, nastawione na płynne włączanie osób z zewnątrz, które w przyszłości mogą stać się konwertytami.

Wiele wskazuje na to, że mormoni byli dobrze przygotowani do efektywnego wykorzystania możliwości, jakie otwiera przed religiami globalizacja. Dysponowali bowiem nie tylko rozbudowanym systemem misyjnym, ale także nowoczesnymi narzędziami komunikacji, ułatwiającymi szerzenie przesłania religijnego. Globalny sukces mormonizmu był też niewątpliwie związany ze statusem USA jako mocarstwa i ekspansją kultury amerykańskiej. W tym kontekście globalny sukces dominującego Kościoła był wynikiem umiejętnego balansowania między homogenizacją, polegającą na ujednoliceniu przekazu, oraz dywersyfikacją, polegającą na przystosowaniu przekazu do różnych środowisk społeczno-kulturowych (Duffy i Howlett, 2017, s. 147). Główną strategią Kościoła była korelacja. Termin ten pochodzi od komisji korelacyjnej, której zadaniem było opracowanie jednolitego programu nauczania w różnych jednostkach organizacyjnych Kościoła, a także ujednolicenie praktyk i stworzenie scentralizowanej organizacji. Korelacja polegała na stworzeniu wystandaryzowanego, homogenicznego, a przez to i uproszczonego przesłania religijnego. W praktyce polegało to na skróceniu przekazu doktrynalnego i uproszczeniu języka, aby ułatwić tłumaczenie doktryny na dziesiątki nowych języków, a także na stworzeniu wystandaryzowanego słownika doktrynalnego. Uproszczenie publikacji propagujących mormonizm polegało ponadto na ograniczeniu się do przekazywania podstawowych wierzeń i standardów moralnych. Dzięki temu przekaz doktrynalny można było zamieścić na ulotkach rozpowszechnianych w różnych językach. Uproszczeniom takim towarzyszyła też marginalizacja kontrowersyjnych punktów doktryny i historii mormonów, np. kwestii poligamicznej przeszłości liderów i wyznawców czy idei Boga jako deifikowanego człowieka, który kiedyś zamieszkiwał Ziemię. Standaryzacji podlegały również ceremonie religijne i sposób organizacji przestrzeni rytualnych w różnych miejscach globu, programy szkolenia misjonarzy, a nawet wymagania dotyczące wyglądu i ubioru. Strategia, na której oparta jest działalność misyjna mormonów, pokazuje, że tworzenie odrębnej tożsamości religijnej i kulturowej może iść w parze z wykorzystaniem szans, jakie niesie modernizacja i globalizacja.

Przed laty socjolog amerykański Rodney Stark prognozował, że liczba mormonów na świecie może w 2050 r. sięgać 70 milionów, o ile tempo wzrostu

obserwowane w dwóch poprzednich stuleciach nie ulegnie zmianie. Stark był przekonany, że mormonizm należy do najszybciej rozwijających się ruchów religijnych we współczesnym świecie, zaś modernizacja zamiast podmywać fundamenty Kościoła będzie raczej napędzać wzrost liczby wyznawców. Przypadek mormonizmu dobrze wpisywał się w prezentowaną przez niego koncepcję przemian religijności, polegającą na zdecydowanym odrzuceniu klasycznych teorii sekularyzacji. Stanowisko Starka jest jednak trudne do obrony w świetle współczesnych badań nad przemianami religijności. Dane zebrane w ostatnich dwóch dekadach wskazują na postępującą sekularyzację nie tylko w Europie, ale także w Stanach Zjednoczonych. Ponadto coraz więcej badaczy uważa, że USA nie stanowi kontrprzykładu dla sekularyzacji (Kasselstrand, Zuckerman i Cragun, 2023).

Nie jest jasne, w jakim stopniu mormonizm wpisuje się w tę tendencję. Z jednej strony w przypadku kościołów mormońskich nie obserwuje się spadku liczby wiernych. Przeciwnie, wzrost ich liczby na tle innych kościołów chrześcijańskich i niechrześcijańskich nadal jest imponujący. Z drugiej strony współczynnik wzrostu w ostatniej dekadzie jest znacznie niższy niż w poprzednich dekadach. Spowolnienie wzrostu może wiązać się z trendem sekularyzacyjnym, obserwowanym obecnie w Stanach Zjednoczonych. Trudno na tej podstawie przewidywać dalsze losy mormonizmu w USA i na świecie, ale narracja przyjęta przez Starka, zakładająca stabilny wzrost liczby wyznawców w tempie ponad 30% na dekadę, wydaje się załamywać. O sile i dynamice mormonizmu zdaje się świadczyć jego zdolność do zachowania dotychczasowej strategii, polegającej na specyficznym powiązaniu dwóch elementów: utrzymywaniu umiarkowanego napięcia względem otoczenia społecznego i selektywnego dostosowywania się do wymogów nowoczesności.

Literatura

- Bulbulia J., Sosis R. (2011). Signaling Theory and the Evolution of Religious Cooperation. *Religion*, 41 (3), 363–388.
- Davies D.J. (2003). *An Introduction to Mormonism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duffy J.Ch., Howlett D.J. (2017). *Mormonism: The Basics*. London: Routledge.
- Facts and Statistics (2022). The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints. <https://newsroom.churchofjesuschrist.org/facts-and-statistics> [dostęp: 8.11.2023].
- Fluhman J.S. (2012). „A Peculiar People”: *Anti-Mormonism and the Making of Religion in Nineteenth-Century America*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Foster C.L., Watson M.T. (2019). *American Polygamy: A History of Fundamentalist Mormon Faith*. Charleston: History Press.

- Givens T.L. (2007). *People of Paradox: A History of Mormon Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Givens T.L. (2017). *Feeding the Flock. The Foundations of Mormon Thought: Church and Praxis*. Oxford: Oxford University Press.
- Givens T., Hauglid B. (2019). *The Pearl of Greatest Price: Mormonism's Most Controversial Scripture*. Oxford: Oxford University Press.
- Haws J.B. (2013). *The Mormon Image in the American Mind: Fifty Years of Public Perception*. Oxford: Oxford University Press.
- Irons W. (2001). Religion as a Hard-to-Fake Sign of Commitment. W: R. Nesse (red.). *Evolution and the Capacity for Commitment* (s. 292–309). New York: Russell Sage Foundation.
- Kasselstrand I., Zuckerman P., Cragun R.T. (2023). *Beyond Doubt: The Secularization of Society*. New York: New York University Press.
- Księga Mormona. Dzieje spisane na płytach przez Mormona w oparciu o kroniki z płyt Nefiego* (1981). Salt Lake City: Kościół Jezusa Chrystusa Świętych Dni Ostatnich.
- Lipka M. (2015). *Mormons more likely to marry, have more children than other U.S. religious groups*. Pew Research Center.
- Mauss A.L. (1994). *The Angel and the Beehive: The Mormon Struggle with Assimilation*. Urbana: University of Illinois Press.
- McDannell C. (2020). *Global Mormonism: A Historical Overview*. W: R.G. Shepherd, A.G. Shepherd, R.T. Cragun (red.). *The Palgrave Handbook of Global Mormonism* (s. 3–34). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- O'Dea Th.F. (1957). *The Mormons*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stark R. (1996). Why religious movements succeed or fail: A revised general model, *Journal of Contemporary Religion*, 11 (2), 133–146.
- Stark R. (2005). *The Rise of Mormonism*. New York: Columbia University Press.
- Tevington P. (2023). *Americans Feel More Positive than Negative About Jews, Mainline Protestants, Catholics*. Pew Research Center. https://www.pewresearch.org/religion/wp-content/uploads/sites/7/2023/03/PF_2023.03.15_religion-favorability_REPORT.pdf [dostęp: 18.11.2023].
- The Pluralism Project (2020). Latter Day Saints Movement. Harvard University, https://hwpi.harvard.edu/files/pluralism/files/latter_day_saints_movement.pdf [dostęp: 8.11.2023].